

EVTRÓPII BREVIARIVM AB VRBE CONDITA

EUTRÓPIOVY STRUČNÉ DĚJINY OD ZALOŽENÍ MĚSTA

v překladu Tomáše Dvořáka

EVTROPII BREVIARIVM
AB VRBE CONDITA

EUTROPIOVY STRUČNÉ
DĚJINY OD ZALOŽENÍ
MĚSTA

Latinsko-česká dvojjazyčná kniha
s komentářem Francesca Galliho

Přeložil Tomáš Dvořák

ÚVOD

Život Eutropiův zakryl závoj času, ovšem nutno říci, že ještě důkladněji, než tomu bývá u závoje škaredých nevěst. V podstatě víme jen o málo více, než vyplývá z četby samotného jeho díla. Ve věnování *Breviaria* císaři Valentovi je uvedena hodnost *vir clarissimus* (v.c.), po Diocletianových a Konstantinových reformách jediný titul pro vyšší císařské úředníky, avšak roku 365 se objevují prestižnější tituly: *vir illustris* a *vir spectabilis*. Dále se Eutropius sám označuje jako *magister memoriae*. Jedná se o vysoký úřad císařské správy, stojící v čele kanceláře vyřizující písemnou agendu a archivující císařské dokumenty vysoké důležitosti. Sám Eutropius o sobě ještě v textu sděluje, že se zúčastnil vojenské výpravy císaře Iuliana proti Peršanům. Nejistota též panuje v otázce jeho původu, neboť jazyk, jímž psal, nelze v tomto ohledu považovat za relevantní důkaz. Na základě zpráv několika autorů se zdá, že byl synovcem a žákem řeckého rétora Akakia z Palestinské Caesareie a rovněž přítelem řeckého rétora Libania, jenž píše, že se obrátil na rétora a učitele filosofie Themistia a žádal ho, aby pomohl Eutropiovi na začátku jeho kariéry úředníka. Eutropius také patrně zastával na Východě úřady a vlastnil pozemky. S císařem Iulianem se patrně setkal v syrské Antiochei.

Již na Constantiově dvoře zastával Eutropius úřad *magister epistolarum*, máje na starosti císařovu úřední korespondenci se správci provincií, jež se týkala soudní agendy a dále záležitostí civilních i vojenských. Mezi lety 367 až 369 vykonával úřad správce provincie Kilikie, roku

369 či 370 *magistera memoriae*, v letech 370 až 371 pak prokonzula v provincii Asii. Přerušení tohoto Eutropiova vzestupu patrně souvisí s nařčením ze spiknutí proti Valentovi, které bylo organizováno pohanskými intelektuálními kruhy a mělo za cíl navázat na náboženskou politiku císaře Iuliana. Po tomto přerušení se však Eutropiova kariéra rozvíjela dále: patrně již od roku 379 vykonával úřad s názvem *comes rerum privatarum* (dohled na správu císařova majetku a na císařskou pokladnu), od roku 380 pak *praefectus praetorio* (nejvyšší správní úředník v Illyrské prefektuře). Vrcholem jeho úřednické dráhy je pak řádný konzulát, který vykonával roku 387 spolu s císařem Valentinianem II.

Nejistá je rovněž otázka Eutropiova vztahu ke křesťanství. Kromě zmínky o pronásledování křesťanů za císaře Iuliana, kde se v zásadě ohrazuje proti přílišné kritice císaře a tvrdí, že císař křesťany pronásledoval tvrdě, avšak nikoli krvavě, o křesťanství mlčí. Ovšem toto Eutropiovo mlčení o křesťanství napovídá, že pravděpodobně nebylo součástí jeho vnitřního světa. Zamyslíme-li se nad tím, proč se Eutropius nezmiňuje o Konstantinově náboženské politice, vyvstanou v zásadě dvě možné příčiny: buď křesťanem nebyl, nebo se nechtěl dotýkat citlivého tématu. Přece jen v době, kdy jeho dílo vzniklo, nebylo ještě, jak by se z dnešního pohledu mohlo zdát, křesťanství definitivním vítězem ve střetu s tradičním náboženstvím. Ovšem je nutné dodat, že historik z 10. století Grégoras Nikéforos výslovně uvádí, že Eutropius byl „pohan“.

Své dílo *Breviarium ab urbe condita* napsal Eutropius po roce 363 na žádost císaře Valenta. Prvních šest knih věnoval římským dějinám od jejich počátků až do smrti Iulia Caesara, zbylé čtyři pak pojednávají o událostech doby císařské. Cílem celé práce pochopitelně nebylo jen stručnou formou informovat čtenáře o dějinách Říma, dílo mělo také své politické cíle, neboť autor ho vytvořil v době, kdy sílilo protiperské smýšlení a rovněž snahy zvrátit podmínky Iovianova ujednání z roku 363. Z díla jsou rovněž patrné prosenátní tendence (Eutropius např. pomlčel o zavedení druhého senátu v Konstantinopolu), přičemž zdůrazňoval také důležitost senátu, jemuž ovšem Valentinianus příliš nepřál.

V souvislosti s tímto Eutropiovým dílkem stojí za povšimnutí také ústřední role *civilitas*: tímto pojmem však neoznačuje jen vlídnost či laskavost, ale také ohleduplné a korektní chování vůči okolí, což koresponduje s Eutropiovým favorizováním senátu. Nadřazenost, povýšenost či despotismus s příměsí krutosti tvoří protipól *civilitas*, přičemž v tomto ohledu považuje Eutropius za nejhorší vladaře Tiberia, Caligulu a Domitiana, jimž připisuje (zjevně pod vlivem Suetonia) lakotu a mravní nevázanost. Naopak jako vzorové císaře uvádí Augusta a Traiana. Rovněž *felicitas* (štěstí) je podle Eutropia pro císaře velmi důležité – nehovoříme zde však o štěstí náhodném, neboť provází ty, kteří si jej zaslouží. Jako exempla hodná následování, která měla rovněž zapůsobit i na císaře, uvádí také osobnosti z doby republiky – jmenujme například Cincinnata, Regula či Scipiona Africanu.

Ačkoli se pochopitelně Eutropiovo dílo netěší takové slávě jako například monumentální dějiny Liviovy, jeho význam a přesah je nepopíratelný. *Breviarium* se stalo důležitým zdrojem pro jiné autory a jsou známy četné překlady do řečtiny, přičemž jeden byl dokonce vytvořen již za Eutropiova života. Ve středověku bylo rozšířeno Paulem Diaconem a čteno tedy jako součást jeho díla – takto jako součást komplexu *Historia Romana* vyšlo roku 1471 poprvé tiskem.

Právě máme před sebou bilingvní latinsko-českou verzi Eutropiova díla. Rozhodl jsem se pro dvojjazyčné vydání proto, aby se čtenář mohl setkat s dechberoucím jazykem národa římského, jenž svou nekonečnou hloubkou tvoří jistý protiklad dnešnímu, poněkud povrchnímu světu (nelze ovšem tvrdit, že by povrchnost patřila mezi nové vynálezy). Na vydání tohoto breviáře s komentářem Francisca Galliho z roku 1930 jsem narazil zcela náhodou a jsem za to nesmírně vděčný *Fortuně*, neboť mě tak donutila (jak jen mi to dovolila vlastní zahálčivost) postupně otevírat brány jazyka italského. Nyní doufám, že i Ty, vážený čtenáři, nalezneš potěšení v četbě této knihy a bude Ti sloužit jako pomocná učebnice latiny a historie.

Tomáš Dvořák

Sokolov, 21. ledna 2022

DOMINO VALENTI GOTHICO MAXIMO
PERPETUO AUGUSTO
EUTROPIUS V. C. MAGISTER MEMORIAE

Res Romanas ex voluntate mansuetudinis tuae ab urbe condita ad nostram memoriam, quae in negotiis vel bellicis vel civilibus eminebant, per ordinem temporum brevi narratione collegi, strictim additis etiam his, quae in principum vita egregia extiterunt, ut tranquillitatis tuae possit mens divina laetari, prius se inlustrium virorum facta in administrando imperio secutam, quam cognosceret lectione.

PÁNU VALENTOVI, VELIKÉMU GÓTSKÉMU,
VŽDY VZNEŠENÉMU
EUTROPIUS V. C. MAGISTER MEMORIAE

Na přání tvé milosti sestavil jsem krátké chronologické vyprávění římských dějin, jež nad ostatní vynikají válečnou slávou a občanskými ctnostmi, přidav v nejvyšší stručnosti události, které se staly za života znamenitých císařů, aby se tvá božská mysl mohla radovat, že jsi v řízení státu následoval dřívější znamenité muže ještě předtím, než jsi četbou poznal jejich činy.

POZNÁMKY K DEDIKACI

Domino... memoriae – věnování díla císaři Valentovi. Ve slavnostním nadpisu Eutropius sám sebe označuje jako *magister memoriae*, což byl úřad náležející císařské kanceláři. Nejvyšší postavení v císařské kabinetní kanceláři zaujímal pak *magister scriniorum*. Existovaly celkem čtyři úřady patřící pod tuto kancelář: *memoriae*, *epistularum*, *libellorum* a *dispositionis*, přičemž v čele každého stojí *magister*. Iniciály V. C. značí slovní spojení *vir clarissimus*, titul spojený s úřadem, podobně jako v dnešní době doktor, profesor a podobně.

Res Romanas – zde „Dějiny římské“.

ab urbe condita – pamatujeme, že Řím byl založen roku 754 př. Kr.¹

ad nostram memoriam – dílo ve skutečnosti končí smrtí císaře Ioviana (364 po Kr.).

tranquillitatis tuae – odpovídá výrazu *mansuetudinis tuae* (tvé milosti, vznešenosti).

1 Častěji se však nyní uvádí rok 753 př. Kr. (pozn. překl.).

LIBER PRIMVS – KNIHA PRVNÍ

I. Romanum imperium, quo neque ab exordio ullum ferre minus neque incrementis toto orbe amplius humana potest memoria recordari, a Romulo exordium habet, qui Reae Silviae, Vestalis virginis, filius et, quantum putatus est, Martis, cum Remo fratre uno partu editus est. Is cum inter pastores latrocinaretur, decem et octo annos natus urbem exiguam in Palatino monte constituit, XI Kal. Maias, Olympiadis sextae anno tertio, post Troiae excidium, ut qui plurimum minimumque tradunt, anno trecentesimo nonagesimo quarto.

I. Římské impérium nebylo zpočátku větší než jiné, růstem však, kam až lidská paměť sahá, předčilo vše na světě. Původ má Řím v Romulovi, synu panny vestálské Rey Silvie a, jak se věřilo, Marta, přičemž spatřil světlo světa zároveň s bratrem Rémem. V době, kdy loupil spolu s pastýři, založil osmnáctiletý Romulus na pahorku Palatinu malé město. Stalo se tak jedenáct dní před květnovými Kalendami ve třetím roce šesté Olympiády, uváží-li se nejvyšší a nejnižší letopočty udávané tradicí, roku 394 po pádu Tróje.

II. Conditā civitate, quam ex nomine suo Romam vocavit, haec fere egit. Multitudinem finitimorum in civitatem recepit, centum ex senioribus legit, quorum consilio omnia ageret, quos senatores nominavit propter senectutem. Tum, cum uxores ipse et populus suus non haberent, invitavit ad spectaculum ludorum vicinas urbi Romae

nationes atque earum virgines rapuit. Commotis bellis propter raptarum iniuriam, Caeninenses vicit, Antemnates, Crustumino, Sabinos, Fidenates, Veientes. Haec omnia oppida urbem cingunt. Et cum orta subito tempestate non comparuisset, anno regni tricesimo septimo ad deos transisse creditus est et consecratus. Deinde Romae per quinos dies senatores imperaverunt et his regnantibus annus unus completus est.

II. Po založení města, jež podle svého jména nazval Řím, vykonal asi toto: přijal mnoho obyvatel okolních obcí do Říma, ze starších pak jmenoval ty, na základě jejichž rad byly vyřizovány státní záležitosti, a nazval je senátory, kteréžto pojmenování má původ ve slově stáří. Pak - když on sám i římscí muži pociťovali nedostatek žen - pozval do Říma sousední kmeny pod záminkou konání her, ovšem ve skutečnosti bylo jeho záměrem unést jejich ženy. Z tohoto důvodu vypukly války, ve kterých utrpěli porážku Caeninští, Antemnataští, Sabinové, Fidenští a Vejané. Všichni to byli obyvatelé měst obklopujících Řím. Když se však po náhle vypuknuvší bouři Romulus neobjevil, traduje se, že v třicátém sedmém roce vlády přešel k bohům a byl zbožštěn. Poté se ve vládě nad Římem po pěti dnech střídali senátoři a vládli takto celý rok.

III. Postea Numa Pompilius rex creatus est, qui bellum quidem nullum gessit, sed non minus civitati quam Romulus profuit. Nam et leges Romanis moresque constituit, qui consuetudine proeliorum iam latrones ac semibarbari putabantur, et annum descripsit in decem

menses prius sine aliqua supputatione confusum, et infinita Romae sacra ac templa constituit. Morbo decessit quadragesimo et tertio imperii anno.

III. Následně byl králem zvolen Numa Pompilius, jenž nikdy nevedl žádnou válku, avšak obci byl neméně prospěšný než Romulus. Dal Římanům zákony a morální zásady, neboť byli pro neustálé válčení považováni za jakési lupiče či polobarbary. Dále pak rozdělil rok (dříve celistvý bez jakýchkoli výpočtů) do deseti měsíců, dále zavedl nesčetné množství posvátných úkonů a zbudoval mnoho svatyní. Jeho život ukončila nemoc ve třiačtyřicátém roce vlády.

IV. Huic successit Tullus Hostilius. Hic bella reparavit, Albanos vicit, qui ab urbe Roma duodecimo miliario sunt, Veientes et Fidenates, quorum alii sexto miliario absunt ab urbe Roma, alii octavo decimo, bello superavit, urbem ampliavit adiecto Caelio monte. Cum triginta et duos annos regnasset, fulmine ictus cum domo sua arsit.

IV. Poté usedl na římský trůn Tullus Hostilius. Ten začal opět válčit, porazil obyvatele Alby, žijící dvanáct mil od Říma, dále pak Vejany, vzdálené šest mil, a Fidenské, kteří žili osmnáct mil od Říma. Samotné město rozšířil o pahorek Caelius. Po dvaatřiceti letech vlády shořel spolu se svým domem poté, co byl zasažen bleskem.

V. Post hunc Ancus Marcius, Numae ex filia nepos, suscepit imperium. Contra Latinos dimicavit. Aventinum montem civitati

adiecit et Ianiculum, apud ostium Tiberis civitatem supra mare sexto decimo miliario ab urbe Roma condidit. Vicesimo et quarto anno imperii morbo periit.

V. Po něm převzal vládu Ancus Marcius, Numův vnuk od dcery. Bojoval proti Latinům, k městu připojil pahorky Aventín a Janikul, při ústí Tiberu založil na mořském břehu město vzdálené šestnáct mil od Říma. Ve čtyřiaadvacátém roce vlády však podlehl nemoci.

VI. Deinde regnum Priscus Tarquinius accepit. Hic numerum senatorum duplicavit, circum Romae aedificavit, ludos Romanos instituit, qui ad nostram memoriam permanent. Vicit idem etiam Sabinos et non parum agrorum sublatum isdem urbis Romae territorio iunxit, primusque triumphans urbem intravit. Muros fecit et cloacas, Capitolium incohavit. Tricesimo octavo imperii anno per Anci filios occisus est, regis eius, cui ipse successerat.

VI. Poté se do čela království postavil Tarquinius Priscus, jenž zdvojnásobil počet senátorů, vybudoval v Římě cirk a ustavil Římské hry, které se pořádají dodnes. Také porazil Sabiny, jejichž území nemalé rozlohy spojil s teritoriem města Říma a jako první vstoupil do města v čele triumfálního průvodu. Budoval hradby a odpadové kanály, začal také se stavbou Kapitolu. Po třiceti osmi letech vlády byl zabit Ancovými syny – potomky onoho krále, po němž nastoupil na trůn.

VII. Post hunc Servius Tullius suscepit imperium, genitus ex nobili femina, captiva tamen et ancilla. Hic quoque Sabinos subegit, montes tres, Quirinalem, Viminalem, Esquilinum, urbi adiunxit, fossas circum murum duxit. Primus omnium censum ordinavit, qui adhuc per orbem terrarum incognitus erat. Sub eo Roma, omnibus in censum delatis, habuit capita LXXXIII milia civium Romanorum cum his, qui in agris erant. Occisus est scelere generi sui Tarquini Superbi, filii eius regis, cui ipse successerat, et filiae, quam Tarquinius habebat uxorem.

VII. Následně se chopil vlády Servius Tullius, syn urozené ženy, která však upadla do zajetí a pak do otroctví. Také tento král si podrobil Sabiny; k městu pak připojil tři pahorky: Quirínál, Víminál a Esquilín; kolem hradeb nechal vybudovat příkopy. Jako první ze všech králů nařídil provést sčítání lidu, které bylo v celém tehdejší světě věci naprosto neznámou. Za jeho vlády měl Řím 83 000 obyvatel, a to včetně lidí na venkově. Stal se obětí zločinu svého zetě Tarquinia Superba, syna svého předchůdce, a vlastní dcery, choti Tarquiniovy.

VIII. L. Tarquinius Superbus, septimus atque ultimus regum, Volscos, quae gens ad Campaniam euntibus non longe ab urbe est, vicit, Gabios civitatem et Suessam Pometiam subegit, cum Tuscis pacem fecit et templum Iovi in Capitolio aedificavit. Postea Ardeam oppugnans, in octavo decimo miliario ab urbe Roma positam civitatem, imperium perdidit. Nam cum filius eius, et ipse Tarquinius, nobilissimam feminam Lucretiam eandemque puducissimam,

Collatini uxorem, violasset eaque de iniuria marito et patri et amicis questa fuisset, in omnium conspectu se occidit. Propter quam causam Brutus, parens et ipse Tarquini, populum concitavit et Tarquinio ademit imperium. Mox exercitus quoque eum, qui civitatem Ardeam cum ipso rege oppugnabat, reliquit; veniensque ad urbem rex portis clausis exclusus est, cumque imperasset annos quattuor et viginti cum uxore et liberis suis fugit. Ita Romae regnatum est per septem reges annis ducentis quadraginta tribus, cum adhuc Roma, ubi plurimum, vix usque ad quintum decimum miliarium possideret.

VIII. Lucius Tarquinius Superbus, sedmý a také poslední římský král, porazil Volsky, kmen usazený nedaleko města směrem ke Kampánii. Pod svou moc získal také města Gabie a Suessa Pométia, uzavřel též mír s Etrusky a zbudoval chrám na Kapitolu, zasvěcený Jovovi. Poté – během dobývání Ardey, ležící osmnáct mil od Říma – byl zbaven vlády, neboť jeho syn, také Tarquinius, zneuctil nejurozenější a také nejctnostnější Lukrécii, manželku Collatina, jež o této hrozné hanebnosti s nářkem zpravila manžela i otce a před očima všech spáchala sebevraždu. Z tohoto důvodu Brutus, také sám Tarquiniův příbuzný, vyvolal lidové bouře a zbavil Tarquinia vlády. Brzy krále opustilo také vojsko, s nímž se snažil dobýt Ardeu. Když pak Tarquinius dorazil před městské hradby, brány byly před ním uzavřeny a po čtyřiaadvaceti letech vlády s manželkou a dětmi uprchl. Takto vládlo Římu sedm králů během dvě stě čtyřiceti tří let, přičemž v té době sahalo římské území sotva k patnáctému milníku.

IX. Hinc consules coepere, pro uno rege duo, hac causa creati, ut, si unus malus esse voluisset, alter eum habens potestatem similem coërceret. Et placuit, ne imperium longius quam annum haberent, ne per diuturnitatem potestatis insolentiores redderentur, sed civiles semper essent, qui se post annum scirent futuros esse privatos. Fuerunt igitur anno primo ab expulsis regibus consules L. Iunius Brutus, qui maxime egerat, ut Tarquinius pelleretur, et Tarquinius Collatinus, maritus Lucretiae. Sed Tarquinio Collatino statim sublata est dignitas. Placuerat enim, ne quisquam in urbe maneret, qui Tarquinius vocaretur. Ergo, accepto omni patrimonio suo, ex urbe migravit et loco ipsius factus est L. Valerius Publicola consul.

IX. Začalo tak období konzulů, ovšem místo jednoho krále byli voleni dva, aby v případě, že by jeden z nich chtěl svou moc zneužívat, mu v tom druhý, jsa obdařen stejnou mocí, zabránil. Dále bylo rozhodnuto, že jejich funkční období nemá být delší než jeden rok, aby skrze dlouhotrvající moc příliš nezpyšněli – aby byli vždy občany, kteří ví, že po vypršení svého mandátu budou opět soukromými osobami. V prvním roce po vyhnání králů byli konzuly Lucius Iunius Brutus, jenž se nejvíce zasloužil o vyhnání Tarquinia, a Tarquinius Collatinus, manžel Lukrécie. Tomuto však byl brzy konzulský úřad odňat, a to na základě rozhodnutí, že ve Městě nesmí zůstat nikdo jménem Tarquinius. Opustil tedy město s veškerým svým majetkem a na jeho místo nastoupil Publius Valerius Publicola.

X. Commovit tamen bellum urbi Romae rex Tarquinius, qui fuerat expulsus, et collectis multis gentibus, ut in regnum posset restitui, dimicavit. In prima pugna Brutus consul et Arruns, Tarquini filius, in vicem se occiderunt, Romani tamen ex ea pugna victores recesserunt. Brutum matronae Romanae, defensorem pudicitiae suae, quasi communem patrem per annum luxerunt. Valerius Publicola Sp. Lucretium Tricipitinum collegam sibi fecit, Lucretiae patrem, quo morbo mortuo iterum Horatium Pulvillum collegam sibi sumpsit. Ita primus annus quinque consules habuit, cum Tarquinius Collatinus propter nomen urbe cessisset, Brutus in proelio perisset, Sp. Lucretius morbo mortuus esset.

X. Král Tarquinius, jenž byl vyhnán, se však snažil získat svůj trůn zpět a spojenými silami mnoha kmenů, které shromáždil, tak napadl Řím. V první bitvě této války se navzájem zabili Brutus a Tarquiniův syn Arruns. Římané však přece z této bitvy vyšli jako vítězové. Římské matrony Bruta jakožto ochránce jejich cudnosti, jako společného otce, po celý rok oplakávaly. Valerius Publicola pak učinil svým kolegou Spuria Tricipitina, otce Lukrécie, jenž však následkem nemoci zemřel, načež Publicola si za kolegu zvolil Horatia Pulvilla. Tak vládlo v prvním roce pět konzulů, když Tarquinius Collatinus opustil město pro jméno, Brutus zahynul v boji a Spurius Lucretius zemřel následkem nemoci.

XI. Secundo quoque anno iterum Tarquinius ut reciperetur in regnum bellum Romanis intulit, auxilium ei ferente Porsenna, Tusciae rege, et Romam paene cepit. Verum tum quoque victus est. Tertio anno post reges exactos Tarquinius cum suscipi non posset in regnum neque ei Porsenna, qui pacem cum Romanis fecerat, praestaret auxilium, Tusculum se contulit, quae civitas non longe ab urbe est, atque ibi per quattuordecim annos privatus cum uxore consenuit. Quarto anno post reges exactos cum Sabini Romanis bellum intulissent, victi sunt, et de his triumphatum est. Quinto anno L. Valerius ille, Bruti collega et quater consul, fataliter mortuus est, adeo pauper, ut collatis a populo nummis sumptum habuerit sepulturae. Quem matronae sicuti Brutum annum luxerunt.

XI. Také v dalším roce se Tarquinius pokusil získat trůn zpět, čímž Římany opět zatahl do války. Pomoc mu poskytl Porsenna, král Tuscie, a Řím málem dobyl. I tentokrát však Tarquinius utrpěl porážku. Ve třetím roce po vyhnání králů, když Tarquinius viděl, že moc již znovu nezíská a když mu Porsenna, jenž uzavřel s Římany mír, odepřel pomoc, uchýlil se do nedalekého Tuscula, kde následujících čtrnáct let jako soukromá osoba stárl spolu s manželkou. Čtvrtého roku po vyhnání králů napadli Řím Sabinové, avšak byli poraženi, protože Římané slavili triumf. Pátého roku Lucius Valerius, onen Brutův kolega v úřadě, jenž byl čtyřikrát konzulem, sešel ze světa přirozenou smrtí, avšak zemřel natolik chudý, že se lid musel složit, aby mu mohl být vystrojen pohřeb. Matrony nad ním pak, podobně jako nad Brutem, rok truchlily.

XII. Nono anno post reges exactos, cum gener Tarquini ad iniuriam soceri vindicandam, ingentem collegisset exercitum, nova Romae dignitas est creata, quae dictatura appellatur, maior quam consulatus. Eodem anno etiam magister equitum factus est, qui dictatori obsequeretur. Neque quicquam similis potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati, quam nunc tranquillitas vestra habet, maxime cum Augustus quoque Octavianus, de quo postea dicemus, et ante eum C. Caesar sub dictaturae nomine atque honore regnaverint. Dictator autem Romae primus fuit T. Larcus, magister equitum primus Sp. Cassius.

XII. V devátém roce po vyhnání králů, když Tarquiniův zeť shromáždil vojsko, aby pomstil křivdu spáchanou na svém tchánovi, byla v Římě ustavena nová úřední hodnost nazvaná diktatura – hodnost vyšší než konzulát. Ve stejném roce byl jmenován rovněž velitel jízdy, jenž měl být poslušen diktátorovi. Není nic podobnějšího moci, kterou má nyní Vaše Jasnost, než tato starobylá diktatura, zejména když Augustus Octavianus, o němž budeme hovořit později, a před ním Gaius Julius Caesar vládli jménem a vážností této diktatury. Prvním římským diktátorem byl Titus Larcus, prvním velitelem jízdy pak Spurius Cassius.

XIII. Sexto decimo anno post reges exactos, seditionem populus Romae fecit, tamquam a senatu atque consulibus premeretur. Tum et ipse sibi tribunos plebis quasi proprios iudices et defensores creavit, per quos contra senatum et consules tutus esse posset.

XIII. Roku šestnáctého po vyhnání králů povstal římský lid, jako by byl senátem a konzuly utlačován, sám si zvolil své tribuny jakožto vlastní soudce a ochránce, skrze něž by se mohl cítit bezpečně před senátem a konzuly.

XIV. Sequenti anno, Volsci contra Romanos bellum reparaverunt, et victi acie etiam Coriolos civitatem, quam habebant optimam, perdidērunt.

XIV. Následujícího roku Volskové obnovili válku s Římany a po prohrané bitvě ztratili také své nejlepší město Corioly.

XV. Octavo decimo anno postquam reges eiecti erant, expulsus ex urbe Q. Marcius, dux Romanus, qui Coriolos ceperat, Volscorum civitatem, ad ipsos Volscos contendit iratus et auxilia contra Romanos accepit. Romanos saepe vicit, usque ad quintum miliarium urbis accessit, oppugnaturus etiam patriam suam, legatis, qui pacem petebant, repudiatis, nisi ad eum mater Veturia et uxor Volumnia ex urbe venissent, quarum fletu et deprecatione superatus removit exercitum. Atque hic secundus post Tarquinium fuit, qui dux contra patriam suam esset.

XV. V osmnáctém roce po vyhnání králů byl z města vyhnán římský velitel Quintus Marcius, ten, který dobyl Corioly, město Volsků. Hnán vztekem se uchýlil k samotným Volskům, kteří mu proti Římu poskytlí pomoc. Římany pak opětovně porazil, dospěl až k pátému

milníku a chtěje dobývat svou vlast, odmítl legáty, kteří žádali mír, dokud k němu nepřišly matka Veturie a manželka Volumnie, jež ho svým nářkem a prosbami přesvědčily, aby s vojskem odtáhl. Po Tarquiniovi byl druhým římským velitelem bojujícím proti své vlasti.

XVI. C. Fabio et L. Virginio consulibus, trecenti nobiles homines, qui ex Fabia familia erant, contra Veientes bellum soli susceperunt, promittentes senatui et populo per se omne certamen implendum. Itaque profecti, omnes nobiles et qui singuli magnorum exercituum duces esse deberent, in proelio conciderunt. Unus omnino superfuit ex tanta familia, qui propter aetatem puerilem duci non potuerat ad pugnam. Post haec, census in urbe habitus est et inventa sunt civium capita CXVII milia CCCXIX.

XVI. Za konzulátu Gaia Fabia a Lucia Virginia se tři sta urozených mužů z Fabiovy rodiny vrhlo do války s Vejany, přičemž slibovali římskému senátu i lidu, že jsou s to vzít tento zápas na sebe. A takto vyrazili do bitvy, kde všichni urození spolu s těmi, kteří by měli být spíše velitelé velikých vojsk, padli v boji. Jeden jediný z této rodiny zůstal naživu, neboť pro svůj chlapecký věk se bitvy nemohl zúčastnit. Následně se konalo sčítání lidu a bylo napočítáno 117 319 občanů.

XVII. Sequenti tamen anno, cum in Algido monte ab urbe duodecimo ferme miliario Romanus obsideretur exercitus, L. Quintius Cincinnatus dictator est factus, qui agrum quattuor iugerum possidens manibus suis colebat. Is cum in opere et arans esset inventus,

sudore deterso togam praetextam accepit et caesis hostibus liberavit exercitum.

XVII. Následujícího roku, když se na hoře Algidus, vzdálené přibližně dvanáct milníků od Města, ocitlo římské vojsko v obklíčení, byl diktátorem jmenován Lucius Quintius Cincinnatus, jenž vlastními rukama obdělával pole o rozloze čtyř jiter. Poté, co byl zastižen při orání svého pozemku, utřel si pot, přijal togu lemovanou nachem, obklíčené vojsko osvobodil a nepřátele poslal na věčnost.

XVIII. Anno trecentesimo et altero ab urbe condita, imperium consulare cessavit et pro duobus consulibus decem facti sunt, qui summam potestatem haberent, decemviri nominati. Sed cum primo anno bene egissent, secundo unus ex his, Ap. Claudius, Virgini cuiusdam, qui honestis iam stipendiis contra Latinos in monte Algido militabat, filiam virginem corrumpere voluit; quam pater occidit, ne vim a decemviro sustineret, et regressus ad milites movit tumultum. Sublata est decemviris potestas ipsique damnati sunt.

XVIII. Roku 302 po založení Města přestal být obsazován konzulát a místo dvou konzulů byli jmenováni decemvirové, kteří měli nejvyšší moc ve státě. První rok si počínali dobře, avšak ve druhém roce chtěl jeden z nich, Appius Claudius, zneuctít pannu, dceru jakéhosi Virginia, jenž bojoval ve významném postavení proti Latinům na hoře Algidu a který následně svou dceru raději zabil, než aby připustil její zneuctění decemvirem. Následně se vrátil k vojsku a vyvolal bouři; decemvirům byla záhy moc odňata a sami byli odsouzeni.

XIX. Anno trecentesimo et quinto decimo ab urbe condita, Fidenates contra Romanos rebellaverunt. Auxilium his praestabant Veientes et rex Veientium Tolumnius. Quae ambae civitates tam vicinae urbi sunt ut Fidenae sexto, Vei octavo decimo miliario absint. Coniuxerunt se his et Volsci. Sed Mam. Aemilio dictatore et L. Quintio Cincinnato magistro equitum victi etiam regem perdiderunt. Fidenae captae et excisae.

XIX. V roce 315 od založení Města obnovili válku proti Římanům Fidenští. Na pomoc jim přispěchali Vejané se svým králem Tolumniem. Obě města se nacházela velmi blízko Římu: Fideny na šestém milníku, Veje na osmnáctém. Nadto se k nim přidali ještě Volskové. Všichni však byli poraženi diktátorem Mamercem Aemiliem a velitelem jízdy Luciem Quintiem Cincinnatem; během bojů také přišli o krále. Po dobytí Fiden Římané město zničili.

XX. Post viginti deinde annos, Veientani rebellaverunt. Dictator contra ipsos missus est Furius Camillus, qui primum eos vicit acie, mox etiam civitatem diu obsidens cepit, antiquissimam Italiae atque ditissimam. Post eam cepit et Faliscos, non minus nobilem civitatem. Sed commota est ei invidia, quasi praedam male divisisset, damnatusque ob eam causam et expulsus civitate. Statim Galli Senones ad urbem venerunt et victos Romanos undecimo miliario a Roma apud flumen Alliam secuti etiam urbem occupaverunt. Neque defendi quicquam nisi Capitolium potuit; quod cum diu obsedissent et iam Romani fame laborarent, accepto auro, ne Capitolium obsiderent,

recesserunt. Sed a Camillo, qui in vicina civitate exulabat, Gallis superventum est gravissimeque victi sunt. Postea tamen etiam secutus eos Camillus ita cecidit, ut et aurum, quod his datum fuerat, et omnia, quae ceperant, militaria signa revocaret. Ita tertio triumphans urbem ingressus est et appellatus secundus Romulus, quasi et ipse patriae conditor.

XX. Za dalších dvacet let začali Vejané další válku a jako diktátor byl proti nim vyslán Furius Camillus, jenž je nejdříve porazil v bitvě, brzy nato jejich město, nejstarobylější a nejbohatší v Itálii, po dlouhém obléhání dobyl. Poté si podrobil také Falerie, město neméně proslulé. Přesto však vyvstala proti němu vlna nevole, že snad špatně rozděloval kořist, protože byl odsouzen a vypovězen z vlasti. Po krátkém čase však přitáhl k Městu galský kmen Senonů, porazil Římany jedenáct mil od Města u řeky Allie a po následném postupu přepadl samotný Řím. Nebylo možno bránit nic kromě Kapitolu. Římané bránící Kapitol trpěli hladu a pomocí zlata přiměli Gally, aby od obléhání upustili. Avšak Camillus, který žil ve vyhnanství v sousedním městě, útočníky překvapil a uštědřil jim těžkou porážku. Poté je pronásledoval a nakonec se mu podařilo získat jak zlato, kterým byli uplaceni, tak vše, co uchvátili – včetně římských vojenských odznaků. Tak Camillus již potřetí triumfálně vkročil do města a byl nazýván druhým Romulem, jako by také on založil Řím.

KOMENTÁŘ KE KNIZE PRVNÍ

I. Založení Říma, zásluha Romulova.

Reae Silviae – podle legendy dcera albského krále Numitora, jež se stala kněžkou kultu bohyně Vesty, když byl její otec zbaven trůnu svým bratrem Amuliem.

Vestalis virginis – kult bohyně Vesty měl v Římě velký význam. Tato bohyně byla uctívána v chrámu, jenž symbolizoval jakýsi „státní krb“. Vestálky musely neustále udržovat posvátný oheň a byly trestány smrtí, pokud porušily svůj slib cudnosti. Zpočátku byly čtyři, později se jejich počet zvýšil na pět.

Martis – bůh války, pravý symbol Říma, o jehož původu pojednává příslušná legenda.

latrocinaretur – v primitivních společnostech nepatří krádež či loupení mezi zavrženíhodné činy: je to legitimní zdroj obživy.

decem et octo = *duodeviginti*.

in Palatino monte – jedná se o jeden ze sedmi římských pahorků, od ostatních šesti (Aventin, Caelius, Esquilin, Viminál, Kvirinál a Kapitol) oddělený hlubokými údolími. Nachází se poblíž Tibery, která je splavná a poskytuje tak novému městu snadné spojení s mořem. Legenda i kritická historie se shodují na tom, že tento pahorek byl prvním osídleným střediskem.

XI. Kal. Maias = *die undecimo ante Kalendas Maias*. Jedná se o 21. duben.²

Olympiadis sextae anno tertio – na základě chronologie převzaté od Řeků, jež začíná ustavením prvních olympijských her (776 př. Kr.), klade autor rok založení Říma do roku 754 až 753 př. Kr. Řekové počítali čtyřleté periody, přičemž každá se nazývala *Olimpiade*: třetí rok šesté olympiády připadá právě na roky 754 – 753 př. Kr.

post... quarto – založení Říma je zde dáváno do souvislosti s hlavní událostí heroických časů, dobytím Tróje, kladeným dle výše uvedené chronologie do roku 1148 př. Kr. Jiní kladou zničení Tróje do roku 1184 př. Kr.

2 Kalendy = první den v měsíci. Výpočet: počítá se jak „dnešní den“, tak i Kalendy. Proto jedenáctý den před květnovými Kalendami připadá na 21. duben (pozn. překladatel).

II. Vláda Romulova.

ex nomine... vocavit – název města je zde odvozen od jména *Romulus*. Zdá se však, že není od věci vrátit se k sabelskému slovu *rumon*, které znamená *řeka*, z čehož vyplývá, že slovo *Roma* (Řím) znamená „říční město“.

Multitudinem... recepit – za účelem zvýšení počtu obyvatel otevřel Romulus v novém městě jakýsi druh útočiště (*asylum*) pro ty příslušníky sousedních kmenů, kteří byli ve své vlasti pronásledováni a toužili po klidném životě.

senatores – senátorů bylo původně 100, po splynutí se Sabiny 200 a od Tarquinia Prisca 300. Na konci republiky, když Řím dosáhl vrcholu své moci, měl senát 600 členů.

ludorum – hry zvané Consumalia, konané na počest italského boha Consa, ochránce zemědělství (především sklizně obilí). Později se tyto svátky slavily v cirku (*Circus Maximus*) 21. srpna a 15. prosince a byly doprovázeny koňskými dostihy a oběťmi.

Caeninenses – obyvatelé Caenina, sabinského města nacházejícího se na cestě, jež spojovala Řím a Tivoli.

Antemnates – jejich město, *Antemnae*, se nacházelo na soutoku řek Aniene (dříve Teverone) a Tibery.

Crustumino – obyvatelé města *Crustumerium*, dnešní Monte Rotondo.

Sabino – z Apenin postupně sestupovali do Picena, zasahujícího do údolí řeky Velino až k Tiberu a Aniene. Jejich hlavním městem bylo Amiternum, dnes S. Vittorino v Aquile.

Fidenates – Latinové, jejichž město Fideny odpovídá současnému Castel Giubileo.

Veientes – Etruskové, jejichž hlavní město Veje leželo na řece Cremeře. Rozpadající se kyklopské hradby starověkých Vejí se nacházejí poblíž vesnice dnes nesoucí název Isola Farnese.

non comparuisset – o záležitosti Romulova zmizení bohatě vypráví Titus Livius (I 16).

anno... septimo – tj. v roce 716 př. Kr.

consecratus – Romulus byl později uctíván pod jménem Quirinus.

III. Dlouhá a mírová vláda Numy Pompilia.

in decem menses – Romulův rok byl vsutku tvořen deseti měsíci (od března do prosince), avšak Livius přičítá Numovi rozdělení roku na 12 lunárních měsíců přidáním ledna a února.

sine aliqua = *sine ulla*.

templa – mezi nimi je znám chrám boha Iana, jehož dveře, v době války otevřené, byly v dobách míru zavřeny.

quadragesimo... anno – tím se dostáváme do roku 672 př. Kr.

IV. Vláda Tulla Hostilia.

Albani – obyvatelé slavné *Alby Longy*, jež se nacházela mezi horou a jezerem (*mons Albanus, lacus Albanus*). Tomuto místu odpovídá dnešní Convento di Palazzolo. Podle tradice bylo město Alba Longa založeno Ascaniem, synem Aeneovým. Po válce, která byla rozhodnuta slavným soubojem mezi třemi bratry Curiatii z Alby a rovněž třemi bratry Horatii z Říma, si Římané Albu podmanili a později ji zničili, což měl být trest za zradu albského krále Mettia Fufetia: po zničení města byli jeho obyvatelé přemístěni do Říma na Caelius.

duodecimo miliario – Řím a Albu dělila vzdálenost 12 římských mil: jedna římská míle (*mille passus*) odpovídá 1478, 5 metru. Nazývala se *miliarium* podle kamenného milníku udávajícího vzdálenost římské míle. V blízkosti Saturnova chrámu na Foru Romanu byl umístěn první milník, nazývaný „zlatý“, *miliarium aureum*, neboť měl být ze zlata (spíše byl jen pozlacený).

Caelio monte – pahorek zpočátku nazývaný *Querquetulanus* byl tehdy dle tradice darován do vlastnictví etruskému válečníku jménem Caeles Vibenna jako odměna za pomoc poskytnutou jednomu z králů mezi Numou Pompiliem a Tarquiniem Superbem: od nového majitele tedy údajně pochází pozdější název Caelius.

triginta... annos – dostáváme se tak do roku 640 př. Kr.

fulmine ictus – podle legendy, kterou vypráví Livius (I 31, 5-8), se úder blesku připisuje Jupiterovu hněvu způsobenému nesrovnalostmi, kterých se Tullus dopouštěl během oslav očistných obřadů konaných z důvodu jakési zhoubné nákazy, která se v Římě objevila.

V. Vláda Anca Marcia.

Latinos - v užším smyslu se jednalo o obyvatele kraje (*Latium antiquum* či *vetus*), který byl na severu ohraničen Tiberou, na jihu řekou Numico, na západě Tyrhénským mořem a na východě Albanskými horami.

Aventinum... Ianiculum - za Anca Marcia se Řím dále rozšířil o Aventin (od Palatina oddělený údolím, ve kterém byl později vybudován Circus Maximus) a Janiculum, ležící západně od Říma na pravém břehu řeky Tibery severně od brány sv. Pankráce a tyčící se do výšky 85 metrů.

civitatem - město dostalo jméno Ostia (ostia = ústí), protože bylo zbudováno v ústí Tibery.

Vicesimo... periiit - smrtí krále Anca se dostáváme do roku 616 př. Kr.

VI. Vláda Tarquinia Prisca.

circum - slavný Circus Maximus, pojmenovaný tak proto, aby se odlišil od těch menších, vybudovaných později. Umístěn byl v údolí mezi Palatinem a Aventinem a následně zvětšen a zkrášlen do té míry, že ve čtvrtém století př. Kr. pojal mnoho tisíc diváků. Obecně byly cirky používány především pro závody vozů.

ludos Romanos - nazývané také *Magni* (Velké) byly nejslavnostnější náboženské oslavy, tvořené zejména představeními v cirku; odtud také pochází jejich název *ludi* (hry). Věnovány byly trojici kapitolských bohů (Jupiter, Juno a Minerva) a po dlouhou dobu zůstaly v náboženském životě Římanů (*ad nostram memoriam permanent*). V době císaře Augusta probíhaly od 4. do 19. září.

triumphans - triumf byl nejvyšší poctou, jaké se mohlo dostat vítězi, který v doprovodu průvodu nesmírné nádhery a v bohatém a grandiózním oděvu nasedl na vůz tažený čtyřmi bílými koňmi a vystoupal ke Kapitolu.

Muros - v tomto díle pak pokračoval Servius.

cloacas - systém podzemních kanálů, které odváděly vodu z níže položených míst a zabraňovaly tak vzniku močálů: celý systém pak vedl do hlavního kanálu (Cloaca Maxima), jenž ústí do Tibery. Tento 320 metrů dlouhý kanál dosud plní svou původní funkci.

Capitolium - slavný Jupiterův chrám stojící na Kapitolu.

incohavit – chrám byl dokončen za Tarquinia Superba.

per... filios – Ancovi synové nezabili Tarquinia přímo, ale využili k tomu dva pastýře, kteří předstírali hádku v přítomnosti krále. Když tento naslouchal argumentům jednoho, druhý jej zabil: tak zní příběh, který vypravuje Titus Livius (I 40). Na základě zde uvedených chronologií (*tricesimo... anno*) zemřel Tarquinius v roce 578 př. Kr.

VII. Vláda Servia Tullia.

Servius Tullius – v otázce původu šestého římského krále panuje velká nejistota. Podle Tita Livia (I 39) se měl narodit v Tarquiniově paláci v Římě jako syn vdovy po sabinském vládcovi Corniculovi, malého města v Latii, dobytého Tarquiniem. Otec zemřel během obléhání, matka pak byla přijata Tarquiniem a jeho manželkou Tanaquil natolik vřele, že Tarquinius dal Serviovi svou dceru za manželku. Je zřejmé, že se Eutropius přidává k této tradici: matka sice byla vězeňkyně, avšak urozené krve: *ex nobili femina, captiva tamen et ancilla*.

montes... adiunxit – Řím se nyní stává městem na sedmi pahorcích, neboť byly přidány poslední tři (Kvirinál mezi Pinciem a Viminálem severovýchodně od Říma; Viminál jihovýchodně od Kvirinálu; Esquilin jihozápadně od Kvirinálu – dnes v těchto místech stojí bazilika Panny Marie Sněžné, italsky *Santa Maria Maggiore*) ke dvěma pahorkům Romulovým (Palatin a Kapitol), ke Caeliu, který připojil Tullus Hostilius, a k Aventinu, o nějž se Řím rozrostl zásluhou Anca Marcia.

census – jedná se o seznam voličů a daňových poplatníků vedený za účelem stanovení daňových a vojenských povinností pro každého z nich.

capita civium – v otázce výsledného čísla sčítání obyvatel v době Serviovy vlády panuje nejistota: Eutropius udává 83 000 občanů, Livius 80 000, Dionýsios z Halikarnassu pak 84 700.

Occisus... uxorem – zmínka o příšerném spiknutí zosnovaném Tarquiniem Superbem, Priscovým synem, (*fili... successerat*), v němž figurovala také prokletá Tullia, která podle legendy přešla svým vozem mrtvolu svého otce: ve jménu *vicus sceleratus* (ulice hanby či bezbožnosti – značí místo, kde byl spáchán nevýslovný zločin) je pak navždy zanechán odkaz na tuto událost.

VIII. Vláda Tarquinia Superba.

Volscos – obývali kraj jižně od Říma, mezi břehy řek Liri a Sacco a Tyrhénským mořem.

Gabios – město Volsků ležící na cestě z Říma do *Praeneste* (dnešní Palestrina): této lokalitě odpovídá dnešní Campo Gabio nebo Largo di Castiglione, kde se nacházejí ruiny. Legenda praví, že Romulus byl vychován právě v Gabii.

Suessam Pometiam – nejdůležitější centrum Volsků, nacházející se v bažinách zvaných Pontine. Jeho přesná poloha však známa není.

Tuscis – Etruskové žijící severně od Latia.

templum Iovi – s budováním tohoto chrámu započal Tarquinius Priscus.

Ardeam – starobylé hlavní město Rutulů v Latii jižně od Říma, zbořené v době sabinských válek. Legenda z něj udělala sídlo krále Turna a umístila tam hrobku Aenea. V současné Ardee jsou zachovány zbytky zdiva.

Collatini – jedná se o Lucia Tarquinia Collatina, Superbova příbuzného.

patri – Spurius Lucretius Tricipitinus, římský senátor.

amicis – zejména Publius Valerius a Lucius Iunius Brutus.

Brutus – jedná se o Lucia Iunia Bruta, Superbova synovce: podle tradice předstíral, že je blázen, aby unikl pronásledování svého krutého strýce: odtud pochází jeho přezdívka Brutus³.

parens – zde slovo *parens* nemá klasický význam (rodič), nýbrž označuje někoho v příbuzenském vztahu k rodiči: L. Iunius Brutus byl synem sestry krále Tarquinia a byl tedy zároveň bratranec Sexta, jenž měl zneuctit Lukrécii.

populum concitavit – k povstání proti Tarquiniům. Proslulá je přísaha, kterou Titus Livius (I 59, 1) nechává pronést Bruta nad Lukréciným mrtvým tělem.

cumque... viginti – vyhnáním Tarquinia se dostáváme do roku 510 př. Kr.

IX. Nový druh vlády v Římě.

coepere = *coeperunt*.

ex urbe migravit – odebral se do Lavinia.

3 hloupý, nejapný, blbý (pozn. překladatel).

L. Valerius Publicola - *Publicola* vychází ze slov *populus* (lid) a *colere* (ctít; vzdělávat): tento přídomek Lucia Valeria, který si vysloužil díky nemalému množství zákonů, jež navrhl ve prospěch plebejů, tedy znamená „zastávce lidu“.

X. Tarquinius Superbus se pokouší o návrat do Říma.

multis - zdá se, že ve skutečnosti šlo pouze o obyvatele Vejí a Tarquinií.

In prima pugna - podle Livia v Arsiském lese, podle Dionýsia z Halikarnassu na louce zvané Nevium (*Pratum Nevium*).

in vicem se occiderunt - podle Liviova vyprávění (II 6, 9) se Brutus a Arruns střetli s takovou silou, že jeden druhého ve stejné chvíli nabodl na kopí.

Romani... recesserunt - podle legendy nezvítězilo jasně žádné z obou vojsk, avšak tajemné hlasy, které se v noci ozývaly z Arsiského lesa, vyděsily Tarquiniovy stoupence a přinutily je k ústupu, takže se Římané pak považovali za vítěze.

pudicitiae suae - neboť byl velkorysým mstitelem Lukrécie a jeho památka tak byla uctívána římskými ženami, jimž byl velmi drahý.

XI. Tarquinius marně využívá ke spojenectví Porsennu.

Tusciae rege - ve skutečnosti nebyl Porsenna králem Etrurie, ale vládce města *Clusium* (dnešní Chiusi), jednoho z 12 etruských měst tvořících konfederaci ve střední Itálii.

Tusculum - dnešní Frascati.

L. Valerius - slavný L. Valerius Publicola.

XII. Zavedení úřadu diktátora.

Nono... exactos - nacházíme se v roce 501 př. Kr.

gener Tarquini - Octavius Mamilius, vládce města *Tusculum* (dnešní Frascati), mezi Latiny velmi mocný.

maior - diktatura byla nadřazena konzulátu, protože občané neměli právo na odvolání proti diktátorovým rozsudkům. Diktátor byl zvolen pouze v případě krajního ohrožení, a to na návrh jednoho z konzulů a se souhlasem senátu: úřad vykonával maximálně šest měsíců.

magister equitum – velitel jízdy jmenovaný diktátorem, který zůstává v úřadě stejnou dobu jako sám diktátor: nemohl být tedy sesazen.

nomine atque honore – tvoří jakoby jeden koncept: Caesar a Oktaviánus byli diktátory nejen nominálně, ale disponovali také atributy absolutní moci s tímto úřadem spojené.

XIII. Kvůli povstání plebejů je vytvořen úřad tribuna lidu.

Sexto... exactos – v roce 494 př. Kr.

seditionem – slavný odchod plebejů na *Mons Sacer* (Svatá hora), jež se nachází tři míle od Říma na pravém břehu řeky Tibery: do města se vrátili jen díky výmluvnosti a předsvědčivosti Menenia Agrippy.

Tum – poněkud rychlý časový posun, nehovoří se také o dohodách uzavřených mezi patriciji a plebeji.

tribunos plebis – jejich počet vystoupal ze dvou až na deset. Především měli právo postavit se proti všem zákonům – *veto (ius intercedendi)* –, které jim připadaly v rozporu se zájmy plebejů; byli nedotknutelní, ovšem v době diktatury svou moc ztráceli.

XIV. Porážka Volsků a dobytí Coriol.

Sequenti – v roce 493 př. Kr.

reparaverunt – první nepřátelské akce probíhaly v době Tarquinia Superba (viz kapitola VIII a poznámky).

Coriolos – možná se jednalo o hlavní město Volsků (*quam habebant optimam*): všechny stopy po něm však zmizely.

civitatem – výraz obvykle značící *oppidum*.

XV. Quintus Marcius Coriolanus zdvihá zbraně proti Římu.

Octavo... erant – roku 492 př. Kr.

expulsus – příčinou Marciova vyhnání z Říma bylo, že během hladomoru nutil plebeje, aby se vzdali tribunátu, pokud chtějí požívat obilí, které nechali konzulové dovézt ze Sicílie. Následně byl pro tento svůj čin povolán k soudu, avšak odmítl se

dostavit a uchýlil se k Volskům.

Coriolos ceperat – Quintus Marcius hrál v dobytí Coriol natolik významnou úlohu (viz předchozí kapitola), že začal být za odměnu nazýván *Coriolanus*.

ad quintum miliarium – Coriolanus se utábořil poblíž Cluiliova příkopu (*Fossa Cluilia*) 4 míle od Říma.

superatus – na věčnou památku těchto Veturiiných a Volumniiných zásluh byl dle legendy zbudován chrám bohyně Fortuny (*Fortuna muliebris* – ochránkyně římských matron).

XVI. Zmasakrování rodu Fabiů.

C. Fabio... consulibus – příběh vyprávěný v této kapitole se dle tradice odehrál o únorových idách (13. únor) roku 477 př. Kr., když Řím souběžně ohrožovali Aequové, Volskové, Vejané a Sabinové. Někteří kladou Fabiův a Virginiův konzulát do roku 480 př. Kr. Všimněme si zvyku uvádět datum pomocí jmen konzulů daného roku ve formě ablativu absolutního.

trecenti – Ovidius (*Fasti*, V 196) uvádí počet 306: *Ter centum Fabii ter cecidere duo*.

in proelio – podle tradice se tato slavná událost měla odehrát nedaleko Cremery, říčky poblíž Fiden, která se vlévá do Tibery na pravém břehu.

Unus – jedná se o Quinta Fabia Vibulana, jenž byl v Římě zanechán pro svůj chlapecký věk (*qui...pugnam*); od něj pak vzešla větev Fabiovců, ze které pocházel také slavný Quintus Fabius Cunctator (*cunctator* = váhavec).

census – předešlý se konal za vlády Servia Tullia (viz kapitola VII), kdy, jak víme, bylo napočítáno 83 000 občanů. Vidíme tedy nárůst o zhruba 35 000 občanů.

XVII. Volba Lucia Quinctia Cincinnata diktátorem.

Sequenti anno – událost se však odehrála několik let po masakru Fábiovců: podle Livia v roce 458 př. Kr.

in Algido monte – dnešní hora Ceraso mezi městy Tusculum (Frascati) e Praeneste (Palestrina).

iugerum – (*iugerorum*) povrchová míra rovna 25,182 arům. Nazývá se tak proto, že odpovídá výměře, kterou zvládne zorat pár volů (*iugum* = jho) za jeden den.

togam praetextam – toga je oblečení Římana: *praetexta* (toga s purpurovým lemem) byla oděvem kurulských úředníků a neplnoletých chlapců, a to do dne, ve kterém oblékli togu zvanou *virilis* (klasická bílá toga).

XVIII. Vznik a zrušení decemvirátu.

Anno... condita – v roce 453 – 452 př. Kr.

imperium – nejvyšší moc.

summam potestatem – převzali nejvyšší moc, kterou do té doby disponovali konzulové.

decemviri – účelem zřízení decemvirátu bylo vytvoření souboru písemných zákonů pro římský stát: jedná se tedy o komisi, jež byla pověřena sestavením kodexu. Tradice říká, že tento úřad byl vytvořen na návrh tribuna Terentia Arsa. Produktem legislativní práce dvou po sobě jdoucích decemvirátů se stalo sestavení Zákona dvanácti desek, který se stal základem římského práva.

Ap. Claudius – ambiciózní muž zuřivě nepřátelský vůči plebejům.

honestis stipendiis militarat – ustálená fráze (*bojoval se ctí*).

filiam virginem – jedná se o slavnou Virginii, již zasnoubenou s Iciliem.

ipsi – podle tradice se Appius Claudius zabil ve vězení, Spurius Appius zemřel před procesem, ostatní byli vyhoštěni a jejich majetek zkonfiskován.

XIX. Války s Fidenskými, Vejany a Volsky.

Fidenates – sídlili ve městě zvaném *Fidenae*, situovaném na kopci dnes nazývaném Giubileo, jenž se nachází jednu míli severovýchodně od Říma mezi Tiberou a Aniene. Fideny byly vždy spojencem Vejí proti Římanům, a ti je, jak se píše v této kapitole, v roce 438 př. Kr. zničili.

Mam. – *Mamercus*.

XX. Camillus a dobytí Vejí. – Invaze Gallů. – Hrdinství a triumf Camillův.

Post... – vztahuje se ke zničení Fiden: nacházíme se tedy v roce 419 př. Kr.

Veientani – obyvatelé území ovládaného Vejemi; obyvatelé města Veje jsou